

Dialectes i traducció: reticències i aberracions

Josep Julià Ballbè
Universitat Pompeu Fabra

INTRODUCCIÓ

Un ràpid recorregut per la bibliografia de la teoria de la traducció ens mostra ben aviat que els teòrics són generalment molt reticents, o fins i tot absolutament contraris, a l'ús dels dialectes en els textos d'arribada. La pràctica traductora sol coincidir amb els teòrics, i encara més, trobem tant a les traduccions com a la bibliografia teòrica algunes afirmacions aberrants que un coneixement bàsic de dialectologia permet rebatre fàcilment.

Les esquerdes que presenten els plantejaments teòrics i alguns exemples significatius que recollim de la pràctica de la traducció (terreny sobre el qual hem centrat des del principi la nostra recerca) ens aboquen a afirmar la possibilitat d'utilitzar dialectes en la pràctica traductora, bé perquè en constatem una certa tradició (en aquest sentit, és significatiu que s'hagin fet servir, per exemple, pretesos registres socials que de fet són, bàsicament, de base dialectal, com quan els traductors aprofiten la fonètica andalusa), bé perquè alguns textos literaris (aquells, per exemple, als quals diguem-ne l'estàndard no es contraposa a un únic dialecte, sinó a un sistema complex de dialectes que alhora pot coincidir amb l'ús de registres socials) perden bona part del sentit original si la seva traducció no recull d'alguna manera senyals lingüístics d'identitat geogràfica.

El tractament dels dialectes en la teoria i en la pràctica de la traducció fa paleses algunes limitacions de l'enfocament habitual de la teoria, en aquest terreny poc activa i conservadora. No s'ha interessat a estudiar a fons i amb una mica d'imaginació la tradició ja sedimentada en el seu camp i en el de la creació, ni a preveure (que pot ser precisament una de les funcions més fecundes de la teoria) solucions noves a reptes antics.

LA TERMINOLOGIA

Una reial ordre d'Isabel II del 1867 fa molt palès un prejudici antic i que malauradament ha sobreviscut amb prou força fins avui dia:

[...] la Reina (Q. D. G.) ha tenido a bien disponer que en adelante no se admitan a la censura obras dramáticas que estén exclusivamente escritas en cualquiera de los dialectos de las provincias de España.¹

Confondre llengües i dialectes era habitual aleshores, i actualment, per sort, és una confusió que quan es produeix denota una postura ideològica força delimitada o bé mera ignorància, i que els investigadors seriosos no solen admetre.

L'última edició del diccionari de la RAE assigna al terme dialecte tres accepcions.² La primera, «Cualquier lengua en cuanto se la considera con relación al grupo de las varias derivadas de un tronco común», no és gens aplicable a l'euskera, i per tant l'allunya de l'homogeneïtzació ofensiva que es despenia de la citació que hem reproduït. I en tot cas, el castellà, el català i el galleg queden en el mateix pla jeràrquic, tots dialectes del llatí. La segona accepció, «Sistema lingüístico derivado de otro; normalmente con una concreta limitación geográfica, pero sin diferenciación suficiente frente a otros de origen común», fins a un cert punt es podria aplicar al bable respecte del castellà, o potser més aviat al castellà respecte del bable. I la darrera accepció, «Estructura lingüística, simultánea a otra, que no alcanza la categoría de lengua», és més vaga i permetria admetre les entelèquies terminològiques que utilitzen des de Francesc Vallverdú, per exemple, en català, a Hatim i Mason en anglès, entre molts altres, a partir potser de l'obra dels anglesos Halliday, McIntosh, Angus i Strevens, del 1964, *The Linguistic Sciences and Language Teaching*, que apareix a la majoria de bibliografies de treballs de sociolingüística que usen tals entelèquies, les quals són el “dialecte geogràfic” o “dialecte regional”, el “sociolecte o dialecte social” i fins i tot el “dialecte temporal” en el cas de Hatim i Mason, bé que sortosament fan servir “idiolecte” i no “dialecte idiolectal”, que és el que correspondria a la seva línia terminològica.³ Sabem, a més, que a Catalunya molt sovint es prescindeix del terme “dialecte” i es complica amb l'esment de “variants dialectals”, potser perquè així l'estàndard, per entendre'ns, repeteixo, en resulta enfortit. I a Itàlia, on la situació lingüística és molt complexa, l'autor d'una gramàtica napolitana reivindica la categoria de llengua per al napolità però no troba contradictori referir-s'hi també com a dialecte i com a parlar regional.⁴

Només pretenc tractar els problemes que planteja i traeix tota aquesta proliferació terminològica en la mesura que contribueixi a la defensa que faré de l'ús dels dialectes en la traducció. Trobarem exemples problemàtics però l'aclariment d'alguns conceptes ens permetrà entendre'ls de seguida. En

principi, faré servir habitualment el terme dialecte en el sentit que li assigna el *Diccionari General de la Llengua Catalana* de Fabra, és a dir, «Parlar caracteritzat per un conjunt de particularitats locals./Esp. Varietat regional d'una llengua»,⁵ i igualment, definit d'una manera més tècnica, en el sentit que li concedeix el *Diccionari de la llengua catalana d'Enciclopèdia Catalana*:

Cadascuna de les modalitats que presenta una llengua en les diverses regions del seu domini, delimitades per diverses isoglosses, els parlants d'una de les quals modalitats no tenen gaires dificultats de comprensió amb els parlants de les altres, tot i que tenen consciència de certes diferències entre elles.⁶

Si cal més rigor, és molt clar i aclaridor el primer capítol, titulat precisament “El concepte de dialecte”, de la *Introducció a la dialectologia catalana* de Joan Veny, bé que en un apèndix d'aquest mateix llibre l'autor també admet, o si més no fa servir sense fer-ne cap crítica, el terme “dialecte social”.⁷ Veny, que fila molt prim i que utilitza amb precisió termes com ara “parlar”, que destria els dialectes constitutius dels consecutius i així convergeix amb les dues primeres definicions del diccionari de la RAE, i que alhora es mou àgilment en la tradició, que des de l'etimologia fins als usos moderns i més tècnics del terme “dialecte” passant per les seves connotacions pejoratives i el seu grau de dignitat fa una anàlisi excel·lent de la realitat dialectal, també cau en el parany. Perquè encara que les variants lingüístiques siguin més urbanes, les diferències entre elles també són geogràfiques, i per tant dialectals, ni que siguin diferències entre barris. En aquests casos parlarem de dialectes, i en els casos en què la singularitat o la diferència sigui d'origen bàsicament social, de varietats socials, o, encara, de registres de la llengua, i si es barregen, direm que es barregen. Per això crec lícit parlar de diferències sociodialectals, és a dir, geogràfiques i socials alhora, però no de dialectes socials o sociolectes, que no podem considerar una bona denominació d'allò que jo considero, insisteixo, que són varietats o registres de la llengua. Val a dir que els termes “sociolecte” i “idiolecte” tenen una tradició i una coherència més vàlida que els termes duals dels quals la paraula “dialecte” és el primer component, perquè aparentment l'etimologia i la formació neològica els avala prou, bé que cal recordar que, en el mot “dialecte”, “dia” no denota pas cap referent de natura geogràfica (i per això precisament també es parla de “geolectes”, el problema és què vol dir exactament “lecte”: no res).

La proliferació terminològica parteix de dues anormalitats: d'una banda l'apropiació de la realitat dialectal per part de la sociolingüística, que certament hi aporta dades i enfocaments nous però que la simplifica i en fa un cas més de variació lingüística, i de l'altra, segona anormalitat, la consideració més o menys conscient que la paraula “dialecte” és ofensiva o incòmoda, fet que

aboca a l'ús d'eufemismes, perquè la realitat molesta o per por de molestar la realitat, és a dir, les comunitats usuàries dels dialectes.

ESTATS, DIALECTES, I PARLANTS

Des del punt de vista lingüístic, una mera incursió a la configuració lingüística de quatre estats, el britànic, el francès, l'italià i l'espanyol, ens mostra de seguida que trepitgem un terreny molt poc homogeni. A la Gran Bretanya i a França, els dialectes de l'anglès i del francès se superposen sovint a llengües molt en retrocés, i la divergència dels dialectes més "purs" i peculiars (és a dir, dels que no s'han superposat a les modalitats celtes més vives, a la Gran Bretanya, i a les romàniques no franceses a França, i que alhora s'allunyen força, en el context limitat d'aquests estats, de la forma estàndard de les llengües oficials) de l'anglès i del francès referencials no és ni de bon tros comparable a la distància que separa els dialectes italians de l'italià modern, que, com el català, em sembla lícit afirmar que és modern, en el sentit potser que és estàndard, de no fa gaire, a diferència de l'anglès i del francès. A diferència del català, però, l'italià és una llengua, diguem-ne, fins a un cert punt artificial, pactada, i els dialectes italians són en realitat petites llengües (en retrocés) que fan de la península una gran Babel: un milanès que entengui el milanès i l'italià probablement entendrà ben poc (o gens) el napolità que li parli un italià meridional. També hi ha moltes diferències entre dialectes més propers teòricament, és a dir, entre els que es troben al sud de la línia de La Spezia-Rimini i entre els que es troben al nord. En alguns casos (el romanesc sobretot), el dialecte s'ha carregat més que en d'altres de connotacions socials i l'italià referencial l'absorbeix força no com a variant geogràfica, sinó com a registre vulgar o com a argot. D'altra banda, tant a la Gran Bretanya com a França, les migracions, la massificació i el poti-poti demogràfic de les grans ciutats, els mitjans de comunicació i la recessió centenària de les altres llengües de l'estat substitueixen cada cop més i arreu riquesa dialectal per riquesa de varietats i registres socials. A l'estat espanyol persisteixen algunes llengües minoritàries (de fet, estic d'acord amb Aracil pel que fa a la complexitat del concepte de "minoria" tant des del punt de vista sociològic com lingüístic, i crec que això de "minoritàries" no és gens ben trobat),⁸ però en l'àmbit del castellà els dialectes també es perden o són assimilats com a accents, meres varietats "baixes" o registres, com és el cas, claríssim, de l'andalús, sobretot de la fonètica andalusa. El centralisme de tots aquests estats (més modern a Itàlia, on es tracta d'un centralisme lingüístic sense gaires forces geopolítiques centrípetes, i també més difús a la Gran Bretanya, on potser trobem arreu llengua referencial amb més o menys registres diversos), i una configuració socioeconòmica comuna als estats francès, italià i espanyol (el sud deprimat) explica

el fet que les comunitats de parlants dialectals, sobretot meridionals, s'aver-gonyeixin poc o molt del seu parlar i, això sí, que s'ofenguin si se'ls imita, fenomen comú, amb més o menys intensitat, a tots els parlants dialectals o de variants no centrals dels estàndards. També és un fenomen evident quan usen el seu dialecte fora de l'àmbit geogràfic que li és propi, i fins i tot si s'imita un idiolecte concret, ni que genèricament qui el parli faci servir la varietat estàndard. És clar que els idiolectes se solen imitar per ridiculitzar les persones que el parlen, mentre que en el cas de les variants geogràfiques es tracta de mímesis col·lectives que no tenen per què ser ni són inherentment ofensives, bé que, i cal denunciar-ho, se n'abusa igualment en aquest sentit. Dusan Slobodník, teòric de la traducció, en un article titulat "Remarques sur la traduction des dialectes" i publicat l'any 1970, en analitzar un dels tres casos de traducció de dialectes de què tracta, quan trobem dialecte al discurs directe, afirma: «Le texte de l'auteur vise à produire, dans la plupart des cas, un effet comique.»⁹ Sort encara que no fa una generalització del tot dràstica. Però de fet, anant pels pobles i les ciutats de Catalunya, aviat ens adonem que sí, que la imitació d'un dialecte, que literàriament pot ser còmica, als "parlants dialectals", és a dir, a gairebé tothom (sobretot si eixamplem l'ús del terme dialecte, com fan Hatim i Mason), els ofèn.

Tornant als estats, hem d'insistir que lingüísticament les situacions dialectals britànica, francesa, italiana i espanyola són força diferents. *Dialect*, *dialecte*, *dialetto* i *dialecto* no són paraules gens sinònimes, no gens "equivalents". Equiparar la italiana amb qualsevol de les altres tres és una aberració equiparable a la que hem citat en referència a de la censura espanyola del segle passat.

RETICÈNCIES TEÒRIQUES I PRÀCTIQUES

En un llibre força recent, *Equivalencia y traducción*, minuciós i magnífic en altres seccions, fins i tot a l'hora de tractar altres aspectes de la traducció d'elements dialectals, l'autora, Rosa Rabadán, afirma, parlant dels "dialectos geográficos", la inconveniència de traduir (en una hipotètica versió castellana) la parla dialectal del guardabosc de *The Lady Chatterley's Lover*, nadiu del Yorkshire, emprant el bable o l'euskera:

El dialecto, como medio de caracterización de personajes en el TO, presenta serias dificultades para su transferencia pues la configuración geográfica, y por tanto la dialectal, de dos países y dos lenguas no son equiparables, como tampoco lo son las relaciones intrasistémicas que se establecen entre ellos. El habla de Yorkshire del guardabosques refleja toda una realidad espacial y social (y por supuesto también temporal): el Yorkshire minero, la industrialización brutal del norte de Inglaterra, ¿qué ha de hacer

el traductor: suponer que esta situación es equiparable a la que en su día —aunque el contexto temporal no coincide— sufrieron los mineros asturianos o los trabajadores de la siderurgia bilbaína y hacer que el personaje hable en el TM en bable o en euskera?¹⁰

De seguida hom pensa si no és que el Yorkshire és a Gal·les, a Escòcia o a Irlanda i si, per tant, no s'ha confòs l'Anglaterra de Lawrence pel Regne Unit o la Gran Bretanya. Però Yorkshire és a Anglaterra i el guardabosc parla un dialecte genuïnament anglosaxó. S'han confòs, doncs, el bable i l'euskera per dialectes del castellà. D'altra banda, el nord anglès podria esdevenir, en la traducció, sud espanyol, i també des d'un punt de vista més funcional que no pas geogràfic, perquè a Andalusia també hi ha mineria, a Huelva, per exemple, i l'andalús apareix a moltes obres de creació i a traduccions i tot, com la del *Manhattan Transfer* citada per la mateixa Rabadán i que comentarem aviat. De tota manera, no crec que això de la industrialització brutal tingui gaire pes en la configuració lingüística del dialecte que usa Lawrence, d'una banda, ni que limiti gaire les opcions de transferència dialecte-dialecte de l'altra.

Però les reticències davant els dialectes no són ni de bon tros puntuals i esporàdiques. Un traductor francès, F. Roger-Cornaz, escriu en una nota a peu de pàgina de la seva traducció *L'amant de lady Chatterley*, en referència a la parla del guardabosc, que a la dita traducció francesa parla un francès perfectament convencional: «Tout ce discours, en patois, est à peu près intraduisible. Le français en accentue terriblement la grossièreté.»¹¹ Intraduïble?

Fixem-nos en l'ús del terme *patois*. No l'hem tractat primer perquè no el considerem un problema raonable de terminologia, sinó una desagradable degeneració que només s'explica per motius ideològics, bé que amb una llarga història. “Patuès”, segons Fabra, és un «Parlar dialectal esp. el privat de cultura literària i emprat sols en la conversació familiar». El Petit Robert és més explícit:¹²

Parler, dialecte local employé par une population généralement peu nombreuse, souvent rurale et dont la culture, le niveau de civilisation sont jugés comme inférieurs à ceux du milieu environnant (qui employe la langue commune).

I encara una altra accepció, per extensió: «Langue spéciale (considérée comme incorrecte ou incompréhensible)», que ens remet als termes *argot* i *jargon*, tot un altre món del qual ara com ara no tractarem. El que no accepto de bon grat, a partir d'aquestes definicions, a banda que connotin cultures o nivells de cultura “inferiors”, és l'ús habitual que fan els francesos del mot *patois*, com si totes les llengües de l'estat francès i les seves variants dialectals fossin variants del francès. Per això, probablement, el traductor de qui tractem parla d'intraduïbilitat, perquè, a banda que prefereix no trencar-se les banyes buscant variants geogràfiques genuïnament franceses, no deu saber, per exemple, occità. I fa bé, quant a l'occità, perquè el seu cas s'acosta al bable,

no tant a l'euskera, i, per comparació també amb l'estat espanyol, al català. Encara més, el raonament que trobem al llibre ja esmentat *Equivalencia y traducción*, que

la configuración geográfica, y por tanto dialectal, de dos países y dos lenguas no son equiparables, como tampoco lo son las relaciones intrasistémicas que se establecen entre ellos,

sembla assenyat i tot. Però, no pensem tots que dos països i dues llengües, prescindint dels dialectes, tampoc no són equiparables? Així, arribarem a un camí sense sortida, a allò de la impossibilitat de traduir.

De tota manera, pel que fa al text de Lawrence, la dificultat que suposa l'ús del dialecte amaga una altra qüestió. Hi apareix repetida la paraula "cunt", és a dir, "cony", que Jordi Arbonés tradueix en català per "xona", i el traductor francès per "con", solucions més planeres, no necessàriament més grolleres, que esquiven la dificultat dels termes originals "John Thomas" i "Lady Jane".¹³

Al pròleg de la traducció castellana de *Quer pasticciaccio brutto de via Merulana*, de Carlo Emilio Gadda,¹⁴ obra paradigmàtica de la barreja de formes lingüístiques diverses, i no tan sols des de la perspectiva geogràfica, en un mateix text literari, el traductor, Juan Ramón Masoliver, explica:

[...] cae de suyo que a molisanos, partenopeos, vénetos y demás sujetos coincidentes en Roma no había que convertirlos en aragoneses, andaluces, gallegos, madrileños. [...] arbitrariamente sus palabras se trasladan [a la traducció] unas veces a muletillas y vulgarismos y otras no (y es lo que hace el propio Gadda), sin adscribirlos a ninguna región o jerga concretas.

Precisament, pel que fa a la *jerga*, Masoliver tradueix les paraules de Gadda: «[...] contaminando napolitano, molisano, e italiano», «contaminando idioma y jerga».¹⁵ Aquí perdem no tan sols la gràcia de la diversitat geogràfica, sinó també una gran riquesa funcional bastida sobre la riquesa geogràfico-lingüística. Els personatges de Gadda són personatges marcats pels seus orígens geogràfics i lingüístics, i amb la *jerga* en caracteritzarem un, però no podrem distingir, o denotar, l'origen geogràfic i lingüístic distint del molisà que parla també napolità i el barreja amb l'italià estàndard, del napolità que parla napolità i italià estàndard, dels esquitxos romanescos de tots dos i del romanesc més o menys barrejat amb italià de molts altres personatges, del venecià d'una velleta peculiar... Perdem tot un sistema, i no tan sols en la traducció castellana, també en l'anglesa.¹⁶ Es tracta d'un cas excepcional, i per això vaig decidir restituir a la meva traducció catalana la pluralitat geogràfica del text original mitjançant equivalències dialectals catalanes, adequacions de registres i també ajustaments globals que exigeix el fet, per exemple, que a la meva traducció, per qüestions de coherència, tots els personatges sempre parlen

en dialecte, perquè considero que el nostre estàndard escrit no s'adiu, per raons de contrast entre les diverses variants del català, a la fonètica de cap parlant real, ben al contrari que l'italià.¹⁷ El tret més peculiar de la meua traducció és potser l'ús de la "u" per transcriure les "o" àtones de tots els personatges que a la traducció parlen català central.

Però tornem al llibre *Equivalencia y traducción*, en el qual es confonien el bable i l'euskera per dialectes del castellà. Esmenta una traducció del *Manhattan Transfer* de John Dos Passos i en cita les paraules d'un personatge, Bud Koperning,

cuya lengua subestándar denuncia su procedencia rural a la vez que su baja extracción social. En la versión española de J. Robles Piquer [del 1983] el personaje está caracterizado por un hablar paleta y pueblerino: "Será, digo yo, porque aún no l'he cogío el tino a la ciudá. Yo nací en una granja y ayí m'he criado"¹⁸

Ara sí que apareixen trets dialectals, i ara l'autora del text teòric ho defensa i tot: «El TO ofrece la utilización de los rasgos dialectales cumpliendo las mismas funciones de caracterización geográfica y social.»¹⁹ I això que, segons paraules d'Slobodník,

les sympathies de l'auteur (et non seulement dans l'oeuvre de D.H. Lawrence [fa referència al guardabosc]) ne sont pas proportionnelles à la hauteur de la condition sociale de la personne du roman que l'auteur caractérise par des éléments dialectals [...] Tous ces auteurs [Mounin, Fedorov, Güttinger, Jirí Levy] sont arrivés à des conclusions identiques: l'emploi du dialecte de la langue de but pour rendre les éléments des dialectes de la langue de départ serait erroné et donnerait à l'aspect sémantique («signifié») de l'original quelque chose d'absurde et d'indésirablement comique.²⁰

Còmica, afirma, i segons com ofensiva i tot, s'hi podria afegir. Ara, si és ofensiu aquí, no ho és en J. Dos Passos? No és còmic? Doncs depèn del lector i depèn, en gran mesura, de la sensibilitat dels parlants dels dialectes, que s'ofenguin o no. La dialectologia es torna a barrejar amb la sociolingüística.

TIPOLOGIA DE PRESENCIES DIALECTALS

Dusan Slobodník, al mateix article esmentat, «Remarques sur la traduction des dialectes», distingeix tres tipus d'ús d'elements dialectals en els textos originals:

- a) al discurs indirecte per denominar fets concrets de la vida;
- b) al discurs directe de personatges concrets amb una intenció més o menys clara de caracterització social; i
- c) igualment, però amb una intenció exclusiva de caracterització social.²¹ S'hi han d'afegir els textos escrits únicament en dialecte, que la pràctica i els

teòrics no dubten en absolut a consentir que siguin traduïts directament a llengües.²²

Pel que fa al primer cas, quan es tracta de denominar fets o objectes concrets de la vida, Slobodník advoca per la traducció de mots dialectals per mots no dialectals, i reconeix que així es perd el “color local” del text original. En el segon cas, al discurs directe de personatges concrets amb una intenció més o menys clara de caracterització social, Slobodník parla del text de Lawrence i advoca per l’ús de l’“estil parlat”, perquè és una “interformació entre la llengua escrita i el dialecte”, de manera que la funcionalitat resulta, segons ell, molt poc alterada. En el tercer cas, quan es tracta d’un ús exclusivament de caracterització social, com que, segons Slobodník, la intenció, la funció del text, com ja hem dit, és gairebé sempre produir un efecte còmic, n’hi ha prou de restituir-lo a la traducció amb els recursos de la llengua d’arribada, sense recórrer a cap dialecte.

CONCLUSIONS I PROPOSTES

Els teòrics, doncs, solen analitzar textos escrits en llengua i amb esquitxos d’un sol dialecte. En aquest sentit, sempre que tracten de textos escrits només en dialecte fan una afirmació prèvia, defensen que en aquests casos s’ha de considerar el dialecte com a llengua i traduir-lo per llengua. Però si s’ha de traduir un determinat text de partida escrit només en dialecte en una determinada llengua d’arribada diguem-ne estàndard i no en cap dels seus dialectes, un text escrit només en dialecte de l’esmentada llengua d’arribada també s’haurà de traduir en llengua i no en dialecte en un nou text, suposem en una traducció a la mateixa llengua de partida del primer cas; aleshores, si és així, no hem de tractar per força, i de fet els hi tractem habitualment, els dialectes d’una i l’altra llengua com a llengües? I per tant, si els tractem com a llengües, no podem perfectament traduir els textos dialectals fent servir dialectes de les llengües d’arribada? Depèn només de la comicitat o del grau d’ofensa? La traducció de la *Recherche* de Proust de Vidal Alcover és un bon exemple d’un cas encara més extrem, és a dir, un text escrit en llengua estàndard traduït en un dialecte. De fet, més exactament, traduït en la «meva llengua», com explica Vidal Alcover mateix, una llengua que no és ni la variant mallorquina diguem-ne estàndard ni una mímesi dialectal dràstica, sinó una solució de compromís i força operativa en aquest context literari. El traductor descriu i justifica els seus criteris d’una manera prou convincent.²³ També queden justificats per la tradició, perquè el “rallar ric” mallorquí s’adapta millor al to aristocràtic de la llengua de Proust, si més no en el sentit que ho avalen obres de creació com *Bearn* de Villalonga. Als qui parlem català central ens pot fer una

mica de mal a les orelles, de vegades ens pot semblar críptic, però crec que funciona, i no tan sols a Mallorca. La primera frase de la traducció és prou explícita. En francès llegim: «Longtemps, je me suis couché de bonne heure.»²⁴ I en català: «Durant molt de temps em vaig colgar dejorn.»²⁵

Pel que fa al primer cas que esmenta Slobodník, l'ús als textos originals de mots dialectals per designar fets o objectes de la vida, ens trobem amb un problema comú a tota mena de traduccions en moltes circumstàncies: se sol tractar més de paraules que designen realitats per a les quals la llengua que emmarca el dialecte tampoc no té alternativa. Però és un fenomen que també es produeix entre llengües, i és molt senzill no traduir-les i glossar-les a peu de pàgina, conservant el "color local" de què parlava Slobodník, per més que de tant en tant això de posar notes passi de moda. És una possibilitat entre d'altres, sí, però la postura excloent d'Slobodník, que ni esmenta tal possibilitat, confirma això que ja he suggerit, és a dir, que hi ha massa reticències mal fonamentades.

A banda d'aquest primer cas relativament senzill d'ús de mots dialectals de manera puntual que acabo de comentar, els arguments centrals amb què s'ha pretès desautoritzar l'ús dels dialectes en la pràctica traductora poden semblar prou sòlids. En els textos mixtos habituals (escrits en llengua i esquitxos d'un sol dialecte) que serveixen de punt de partida de les reflexions teòriques, ja hem vist que els teòrics afirmen, i jo en principi no ho nego, que el dialecte sol tenir una funció doble, de caracterització geogràfica i alhora social.²⁶ En la mesura que la funció social sigui més rellevant, la funció del dialecte és més o menys equiparable a la dels registres. Ja hem vist, en el cas de Dos Passos, que de vegades el traductor aprofita el component geogràfic simultàniament amb el social. Si la funció social és més rellevant, diuen també els teòrics, els dialectes de la LA no són recomanables o, senzillament, no són vàlids. Són els dos últims tipus d'ús d'elements dialectals, el segon i el tercer, de què tracta Slobodník, dues possibilitats que només es diferencien pel pes del component social, que considero, i en això discrepo d'Slobodník, que mai no poden anul·lar del tot el component geogràfic, que de fet és matèria primera ineludible dels textos en qüestió. Jo diria, en aquest sentit, i a tall d'il·lustració, que en el cas de Lawrence el problema rau en la dificultat lectora, i que com que també és difícil per a un anglès entendre l'original, i no per la distància temporal, ens podríem permetre perfectament una traducció en pallarès, per exemple, fixant-nos en les transcripcions que fa Joan Lluís de les seves converses amb pallaresos a la seva obra *El meu Pallars*.²⁷ I qui diu pallarès diu qualsevol altre dialecte o subdialecte, només fa falta una mica de criteri, de gust. En general, s'ha de tenir en compte que la rellevància social dels dialectes no és una qualitat que els sigui inherent i que no es presenta mai en els textos amb la mateixa intensitat. Però encara que la funció social del dialecte present al TP pesi molt, res no impedeix tampoc manipular un dialecte de la

LA (és a dir, triar-ne una determinada modalitat o configurar-lo d'una determinada manera) perquè pesi semblantment a la traducció, com trobem a la traducció castellana esmentada del *Manhattan Transfer*. Perquè, pesi poc o molt el dialecte, aquest fragment anglès de Lawrence i la seva traducció francesa fan molt palès que s'ha perdut alguna cosa:

— ‘Ay!’ he said at last, in a little voice. ‘Ay ma lad! tha’re theer right enough. Yi, tha mun rear thy head! Theer on thy own, eh? an’ ta’es no count o’ nob’dy! Tha ma’es nowt o’ me, John Thomas. Art boss? of me? Eh well, tha’re more cocky than me, an’ tha says less. John Thomas! Dost want her? Dost want my lady Jane? Tha’s dipped me in again, tha hast. Ay, an’ tha comes up smilin’. – Ax ‘er then! Ax lady Jane! Say: Lift up your head o’ ye gates, that the king of glory may come in. Ay, th’ cheek on thee! Cunt, that’s what tha’re after. Tell lady Jane tha wants cunt. John Thomas, an’ th’ cunt o’ lady Jane!—²⁸

— Oui, dit-il enfin, d’une petite voix, oui, mon fils! tu es bien un peu là, en effet. Tu peux lever la tête, tu es là chez toi, et tu ne dois de comptes à personne. Es-tu le maître? Es-tu mon maître? Eh bien, tu es plus vif que moi, et tu parles moins. John Thomas! Est-ce elle que tu veux? Es-ce que tu veux Lady Jane? Tu m’as fait plonger de nouveau, et tu peux te’n vanter. Oui, et tu te dresses en souriant. Prends-la donc! Prends Lady Jane! Dis: «Portes, élevez vos linteaux et le roi de gloire entrera!» Ah! quelle effronterie! Un con, voilà ce qui’l te faut. Dis à Lady Jane que tu veux un con, John Thomas, et le con de Lady Jane!...²⁹

D'altra banda (segon argument habitual en contra de la “via dialectal”), l'especificitat geogràfica dels dialectes tampoc no permet l'ús de dialectes de la LA, insisteixen els teòrics, perquè aleshores les traduccions o no són versemblants o no són fidels.³⁰ En primer lloc, s'ha de dir que els problemes de versemblança per qüestions geogràfiques són també teòricament insalvables en totes les traduccions, són inherents a la repetida i teòrica “impossibilitat de traduir”, però no han impedit mai una bona pràctica traductora. En segon lloc, ja hem dit que els teòrics afegeixen de vegades que, a més de fer les traduccions inversemblants, l'ús dels dialectes les fa còmiques. Suposo que perquè “retrata” (encara més, de fet, pot “retratar malament”) uns determinats parlants que, en bona lògica, si fan riure, s'han de sentir objecte de burla i d'ofenses. Em sembla que qui primer ofèn són els teòrics, i que la por tradicional (anterior a la teoria) de fer servir dialectes en traduir no ha ajudat gens a transformar l'ofensa en elogi o, si més no, en normalitat, i no precisament ofensa normalitzada.

Des d'un punt de vista teòric, però ara el meu, ja sembla, espero, que les objeccions a l'ús del dialecte no són prou sòlides. De fet, abans d'objectar res, ningú no s'ha preocupat de definir una mica seriosament el concepte de dialecte. Com a molt, les precisions més rigoroses tan sols són mínimament vàlides per a l'àmbit d'una sola llengua. Aviat es parla d'“inequivalències”,³¹ però

no es fa mai des del punt de vista lingüístic, sinó social i geogràfic, i se'n dedueixen sempre "impossibilitats" funcionals. Són raonaments internament coherents i alhora, però, fal·làcies. Per això també he parlat de l'obra de Carlo Emilio Gadda, perquè les seves riquesa i complexitat demostren la necessitat o almenys l'encert, en un cas concret i fins a un cert punt paradigmàtic, de conservar o restituir, adaptats, en traducció, el màxim de referents lingüístics i culturals geogràfics. Quant a França, a banda dels sentits i els usos comentats del *patois*, es produeix un altre fenomen curiós. La literatura francesa sovint "transcriu" registres socials "baixos" mitjançant una gran abundor ortogràfica d'elisions, sobretot la que reflecteix la caiguda de la "e" muda, un recurs que fonèticament correspon al francès més ben considerat, el de París, mentre que els accents (més que variants geogràfiques) meridionals, que precisament elideixen menys, són considerats no estàndards i de vegades fins i tot són menyspreats. Si seguim aquest fil embullat, observem que, en canvi, es recomana que a la lectura en veu alta de textos literaris, i al francès de la poesia i la cançó, tampoc no s'elideixi tant, bé que els recursos divergeixen significativament dels emprats en la mimesi col·loquial o vulgar habitual als textos literaris.³²

Són molts els factors que cal tenir en compte (i no necessàriament evidents), que configuren una realitat complexa (la realitat dialectal en si i el seu aprofitament en la literatura i en la traducció). Ara bé, no creiem que comporti cap impossibilitat de traduir dialectes per dialectes, per més que no neguem l'encert eventual o opcional d'altres alternatives. Hem d'insistir que si hi ha dialectes arreu i que si el problema de la versemblança els afecta tant o tan poc com afecta altres variables (culturals, per exemple) que s'han de sospesar a l'hora de traduir, no paga la pena intentar-ho?

Si més no, com que unes llengües o uns estats es poden permetre (en l'àmbit lingüístic) unes coses i d'altres unes altres, tal com observa Jean-Charles Vegliante al seu llibre *D'écrire la traduction*,³³ en un article que reprèn les reflexions de Slobodník i que comenta les diferències de vitalitat i funció dels dialectes francesos i italians (bé que no s'acaba d'adonar que hi ha també una diferència diguem-ne genètica, que en el cas del francès es barregen llengües i dialectes i que en el cas de l'italià la llengua estàndard és força artificial, a banda el fet comú que hi ha llengües no franceses a França i dialectes italians amb una rica tradició literària), potser hem de pensar que en alguns casos serà més fàcil i en altres més difícil, però probablement sempre possible. Em sembla que ha de ser més fàcil, per exemple, en traduir de l'italià al català que no en traduir de l'italià a l'anglès, perquè les variants geogràfiques catalanes són més vives, fins i tot des d'un punt de vista demogràfic, més ben diferenciades i m'agradaria afirmar que més mimades que les angleses.

En aquesta línia, hauríem d'esbrinar què pot aportar a la teoria i a la pràctica de la traducció l'estudi del paper dels dialectes a les nostres litera-

tures, perquè s'hi han usat força i potser les relacions intrasistèmiques entre llengües i dialectes no són una traba, sinó més aviat un bon aval, per a nous experiments en la pràctica traductora. Perquè en l'àmbit català hi ha una gran tradició d'escriptura geogràficament centrífuga. No em refereixo tan sols a la moda recent d'esquitxar merament alguns textos de dialectalismes, sinó a obres prèvies a la normativització com *Solitud* de Víctor Català, per exemple, i a la literatura valenciana i mallorquina, com a mínim, quan són diguem-ne lingüísticament autòctones, pel que fa a les quals cal parlar més aviat de variants d'estàndard que no pas de dialectes, però que igualment ens poden servir en traducció des de la perspectiva geogràfica, i des d'una perspectiva funcional alhora, per traduir dialectes. Poden servir també les variants geogràfiques vives del català central, divergents de l'estàndard. A Itàlia també hi ha hagut i hi ha una gran tradició d'escriptura en dialectes, i no tan sols d'autors que només s'expressen literàriament en dialecte, ja que inclou també obres més o menys marginals d'autors que usen sobretot l'italià estàndard (Pasolini i el friülà, per exemple), o obres cabdals d'autors que no s'estan d'escriure també en italià (Belli i els seus sonets romanescos, per exemple). I és clar, hi ha molts textos que barregen dialecte i llengua diguem-ne estàndard, la mena de textos precisament sobre la que hem centrat aquesta ponència.

NOTES

1. Reial ordre citada per CARBONELL, Jordi (1979): «Elements d'història social i política de la llengua catalana», a d.a.: *Treballs de sociolingüística catalana 2*, p. 99-100. València: Eliseu Climent, editor.
2. REAL ACADEMIA DE LA LENGUA (1991): *Diccionario de la lengua española*, 21a edició. Madrid: 1992.
3. VALLVERDÚ, Francesc (1973): *El fet lingüístic com a fet social*, 7a ed. revisada (1988), p. 59. Barcelona: Edicions 62. Vallverdú cita explícitament Halliday; McIntosh; Angus; Strevens (1964): *The Linguistic Sciences and Language Teaching*. London: Longman. Aquest ús del terme dialecte li permet parlar de "dialectes socioregionals", concepte força útil però mal resolt terminològicament.
HATIM, B.; MASON, I. (1990): *Discourse and the Translator*, p. 39-45. London: Longman. També esmenten Halliday et alii.
4. FIERRO, Aurelio (1989): *Grammatica della lingua napoletana*, p. 11. Milano: Rusconi.
5. FABRA, P.: *Diccionari General de la Llengua Catalana*, 15a ed. Barcelona (1981): Edhasa.
6. *Diccionari de la llengua catalana*, 3a ed. Barcelona (1993): Enciclopèdia Catalana.
7. VENY, J. (1986): *Introducció a la dialectologia catalana*, p. 11-30 i 199-212. Barcelona: Enciclopèdia Catalana.

8. ARACIL, LI. V. (1983): *Dir la realitat*, p. 14-15. Barcelona: Edicions Països Catalans.
9. SLOBODNÍK, D. (1970): «Remarques sur la traduction des dialectes», a d.a.: *The Nature of Translation*, p. 143. Bratislava: 1970.
10. RABADÁN, R. (1991): *Equivalencia y traducción. Problemática de la equivalencia transléctica inglés-español*, p. 112. León: Universidad de León.
11. LAWRENCE, D. H.: *L'amant de lady Chatterley*, p. 359. París (1972): Gallimard. 1a ed. 1932.
12. PETIT ROBERT: *Dictionnaire de la langue française*. Edició revisada, corregida i posada al dia. París (1988).
13. LAWRENCE, D. H.: *L'amant de lady Chatterley*, p. 330. Barcelona (1979).
14. GADDA, C. E. (1957): *Quer pasticciaccio brutto de via Merulana*. Milano: Garzanti.
15. GADDA, C. E. (1965): *El zafarrancho aquel de vía Merulana*, p. 266 i 277. Barcelona: Seix Barral.
16. GADDA, C. E. (1965): *That Awful Mess on Via Merulana*. London: Quartet Books. Trad. de William Weaver.
17. GADDA, C. E. (1995): *Quell merdé horrible de via Merulana*. Barcelona: Proa. Trad. de Josep Julià.
18. RABADÁN, R.: *op. cit.*, p. 112.
19. RABADÁN, R.: *op. cit.*, p. 112.
20. SLOBODNÍK, D.: *op. cit.*, p. 142.
21. SLOBODNÍK, D.: *op. cit.*, p. 140-143.
22. RABADÁN, R.: *op. cit.*, p. 111.
23. VIDAL ALCOVER, J.: «Albertine desapareguda o a la recerca del temps perdut», a PROUST, M.: *Albertina desapareguda*, p. 195-199. Barcelona (1989): Columna. Trad. de Jaume Vidal Alcover.
24. PROUST, M.: *A la recherche du temps perdu*, v. I, p. 3. París (1987): Gallimard.
25. PROUST, M.: *A la recherche del temps perdu*, v. I, p. 9. Barcelona (1990): Columna.
26. HATIM, B.; MASON, I.: *op. cit.*, p. 40-41.
27. LLUÍS, J. (1959, 1961, 1967, 1979): *El meu Pallars*, IV vols. Barcelona: Barcino.
28. LAWRENCE, D.H. (1928): *Lady Chatterley's Lover*, p. 219 de l'ed. de 1984: London: Penguin Books.
29. LAWRENCE, D.H.: *op. cit.*, p. 359.
30. HATIM, B.; MASON, I.: *op. cit.*, p. 40-41. És un dels obstacles "insalvables" a què fa referència Rosa Rabadán més o menys explícitament i en la seva reflexió sobre les relacions intrasistèmiques entre països i llengües.
31. RABADÁN, R.: *op. cit.*, L'autora titula la secció on es refereix a la traducció d'elements dialectals «La inequivalencia: ¿imposibilidad o límites?».
32. LÉON, P.-R. (1978): *Prononciation du français standard*, 4a ed. revisada i corregida, p. 66-73 i 139-143. París: Didier.
33. VEGLIANTE, J.-Ch. (1991): «Traduction, traduction des dialectes, approches de l'entre-langue», a *D'écrire la traduction*, p. 65-74. París: Paris III.